

HET BIJBELSE KERNWOORD KUSSEN (KUS)

I. HET OUDE TESTAMENT

I. A. Het Hebreeuwse werkwoord *našaq* – kussen en zelfstandig naamwoord: *nešyqah* – kus/ *nešyqoowt* – kussen.

Onderstaande gegevens zijn verzameld uit Gesenius' Hebr. und Aram. Handwörterbuch; 16^e Aufl. 1915 en Abr. Trommius, Nederlandse Concordantie..

I.A.a. Betekenis van de tekstgegevens

I. קָשַׁק *ass. našāku, syr. ܢܫܩܩ küssen; nh., j.-a.*
1) küssen, 2) berühren. Die Bedeutungsentwicklung ist nicht sicher. Unter Vergl. des ar. كَسَمَّ reihen, ordnen, vgl. äth. ከብ wohlgeordnet, könnte man die Bed.: berühren, sich aneinander fügen, als primär aufstellen. Lag., Novae psalt. gr. ed. spec. 24 u. Barth, ES 46 f. leiten dag. d. Bed. küssen v. ar. كَسَمَّ riechen ab; vgl. hierzu Fr., ExA 3 79 f. u. auch Landb., Hadr. 278 f. Daf. 775.
Kaf pf. i. p. קָשַׁק, קָשַׁקָּה, pl. i. p. קָשַׁקָּה; *impf.* קָשַׁקָּה (vgl. ZDMG 43 187), i. p. קָשַׁקָּה, קָשַׁקָּה, i. ps. קָשַׁקָּה (s. Baer zu 1 K 19 20); *imp.* קָשַׁקָּה; *inf.* קָשַׁקָּה — 1. küssen, m. הָ Gn 27 26. 27 (vgl. Winckler, AoF 3 426). 29 11. 48 10. 50 1. Ex 4 27. 18 7. 2 S 14 33. 15 5. 19 40. 20 9. 1 K 19 20. Ra 1 9. 14. Pr 7 13, m. *suff.* Gn 33 4. 1 S 10 1. Ct 1 2 (Budde: קָשַׁקָּה). 8 1, m. d. acc. 1 S 20 41. Pr 24 26. M. zwei subj.: Ps 85 11 küssen sich (od. berühren sich). V. d. Hand, m. קָשַׁקָּה v. d. zugeworfenen Kusse (*adoratio*) an Götzen Hi 31 27, vgl. 1 K 19 18. Hos 13 2. — 2. m. קָשַׁקָּה Gn 41 40, nicht ganz sicher; am einfachsten: *das Volk soll sich fügen n. deinem Befehle* (sonst hat קָשַׁקָּה eine andere Bed., s. zu קָשַׁקָּה).
Pl. *impf.* קָשַׁקָּה; *imp.* קָשַׁקָּה; *inf.* קָשַׁקָּה — viel u. lange küssen, m. הָ Gn 29 13. 31 28. 32 1. 45 15. V. Kusse z. Huldigung Ps 2 12; vgl. Lag. a. a. O. u. dag. Baethg. z. St. u. Beer, TLz 1903 323; Zimmern vergl. *ass. našāku* (*nuš-šāku*) šēpā d. Füße küssen, als Huldigung; vgl. z. קָשַׁקָּה I.
Hiph. pl. pl. f. קָשַׁקָּה — aneinander stoßen (eig. sich aneinander fügen) m. לָ Ex 3 13.
Derivat: קָשַׁקָּה.

Het zelfstandig naamwoord (meervoud) wordt gebruikt in Hoogl. 1:2 en in Spr. 27:6.

1. Kussen : Hebr. werkwoord *קָשַׁק*

Met voorz. le: Gen.27:26, 27; 29:11; 31:28, 55; 41:40; 48:10; 50:1; Ex.4:27; 18:7; 2 Sam. 14:33; 15:5; 19:39; 20:9; 1 Kon. 19:20; Ruth 1:9, 14; Spr. 7:13;

Met suffix : Gen. 33:4; 1 Sam. 10:1; Hoogl. 1:2; Met accus.: Hoogl.8:1; 1 Sam. 20:41; Spr. 24:26; Job 31:27 (mijn hand heeft mijn mond gekust); vgl. 1 Kon.19:18 (alle mond die Baäl niet gekust heeft); Hos.13:2 (de kalveren kussen). Vgl. Gen.41:40

Met 2 subj.: Ps.85:11 (de gerechtigheid en vrede zullen elkander kussen of: aanraken)

2. Kussen (in pi'eel): veel en lang kussen (bijv. Jozef zijn broers). Met voorz. le: Gen.29:13; 31:28, 32:1; 45:15. Ter huldiging: Ps. 2:12 (kust de Zoon).

I.B. Samenvatting + toepassing

1. In de historische boeken van het OT lezen we een en andermaal van een man die een andere man kust, ook van vrouwen die elkaar kussen, minder van een man die een (zijn) vrouw kust of omgekeerd. Een aantal voorbeelden: Laban kust Jakob, zijn neef; Ezaü kust Jakob, zijn broer; Jozef zijn broers en Jozef zijn vader; Aäron zijn broer Mozes; Mozes zijn schoonvader Jethro; Samuel kust Saul (bij diens zalving tot koning); David kust Absalom, zijn zoon, als hij zich met hem laat ‘verzoenen’.

In de Bijbel is er geen sprake van een gebruikelijk kussen bij alle ontmoetingen van elkaar. Wel is de kus soms een teken van een welkomstgroet, soms van dankbaarheid, van waardering, soms ook van vriendschap. Ook is er wel sprake van veel en langdurig kussen (bijv. Jozef zijn broers), als uiting van grote blijdschap om het weerzien van geliefden. Als Naomi haar beide schoondochters kust, is dat ten afscheid, als zij hen achterlaat aan de grens van Moab. En van Eliza lezen we, dat hij eerst zijn ouders wil kussen, voordat hij Elia gaat volgen.

2. Uitzonderlijk is het, als van Jakob geschreven staat, dat hij de schone Rachel kust bij zijn aankomst in Paddan Aram. Liefde op het eerste gezicht? We weten, dat hij levenslang zich met haar verbonden gevoelde meer dan met Lea. Die eerste kus zal hij

nooit vergeten zijn. Zo komt dat meer voor. Weinig zegt de bijbel over het kussen van elkaar door echtgenoten. Maar het boek Hooglied zegt zonder omhaal van woorden, hoe geliefden hun liefde tegenover elkaar tot uitdrukking brengen. ‘Hij kuste mij met de kussen van Zijn mond.’ (Hoogl. 1:2).

3. Niet altijd is een kus het bewijs van oprechte verbondenheid met een ander. Bijv. als de ‘mooie’ Absalom het hart van het volk met kussen probeert te stelen voor zijn begeerde koningschap. Soms is een kus zelfs het tegenovergestelde van een vriendschapsbetuiging. Bijv. als een generaal (Joab) een tegenstander (Amasa) bij de baard grijpt en kust. We noemen dat een gemene/ valse kus. Zo is het ook met de vreemde vrouw (uit het Spreukenboek), een vrouw met hoerenversiersel en het hart op de hoed die een verstandeloze jongeling ompraat (Spr. 7:13). Nog steeds is zo’n gebeuren helaas niet uitgestorven.

4. Van David en Jonathan lezen we, dat ze een bijzondere relatie van broederschap en vriendschap met elkaar hadden. Zie 1 Sam. 18:1vv, 20:1vv, 41; 2 Sam. 1:26. Hun wederzijdse liefde was wonderlijker dan die van vrouwen. Soms horen we zelfs van veel kussen van elkaar.¹ Dat is het geval, wanneer deze twee mannen elkaar voor het laatst zien. Dit is wel uitgelegd als een homorelatie. Maar zo’n Bijbeluitleg is manipulatie van wat we over deze twee vrienden lezen.

De vriendschap tussen David en Jonathan heeft een bijzondere betekenis gekregen in Davids leven. Het is Jónathan, de zoon van Saul die zich opeens op een wondere wijze aangetrokken voelt tot de herdersknaap uit Efrata. We lezen, dat zijn ziel verbonden werd aan Davids ziel en dat hij hem beminde als zichzelf (vgl. 1 Sam. 18:1).

En waar kwam die vriendschap uit voort? We behoeven er niet naar te gissen. Uit al de latere contacten tussen Jónathan en David blijkt, dat hun vriendschap er niet één was buiten God om. Zonder twijfel heeft Jónathan in David het Godsvertrouwen en de geloofsmoed opgemerkt waarmee deze voor de eer van God had gestreden, met de inzet van zijn leven. Welnu, dat zal bij Jónathan niet alleen een diep respect, maar ook een tere liefde in het hart voor David hebben bewerkt. Zo’n Godsvertrouwen had Jónathan waarschijnlijk aan het hof van zijn vader nog nooit gezien, althans niet bij zijn vader. Hij had er zelf ook wat van getoond, toen hij met zijn wapendrager met gevaar van zijn leven doorgedrongen was tot de bezetting van de Filistijnen in het geloof, dat ‘de Heere hen in de hand van Israël had gegeven’ (1 Sam. 14 : 1 - 15).

Wie kwam er eigenlijk meer in aanmerking om jaloers op David te zijn dan deze koningszoon? Waarom immers was Jónathan niet op reus Goliath afgegaan? Waarom was hij alleen maar bang geweest, net als zijn vader en alle soldaten van Israël? Jónathan had dus ook wel afgunstig kunnen worden op David. Hij had op zijn strepen kunnen gaan staan. Er was een groot standsverschil tussen die twee. Was Jónathan niet de zoon van een koning en David van een arme herder?

Maar de geschiedenis die we lezen over de vriendschap van die twee vertelt niet van afgunst of jaloezie. David wordt door Saul in de kring (de hofkring) opgenomen. En Jónathan is de eerste die op hem toeloopt en zegt: ‘Zullen wij vrienden zijn?’ Ze maken ook meteen de nodige afspraken.

Zo was Jónathan dan ‘een vriend die te aller tijd lief heeft’ (Spr. 17 : 17a). En dat was – zoals ook de naam Jónathan zegt – een waar Godsgeschenk voor David. Een druppel van Gods

---

¹ De commentaar van Keil-Delitz luidt: ‘They then kissed each other, and wept for one another, “till David wept strongly,” i.e., to such a degree that David wept very loud. **וַיִּבְכּוּ מְאֹד**’.

balsem in de wonden die David opliep aan Sauls hof, door de vijandschap en moordlust van een koning die God had verlaten en alleen aan zichzelf en eigen glorie dacht.

5. Een enkele keer spreekt de Bijbel over het kussen van Baäl en/ of afgoden/ kalveren. We moeten ons dat letterlijk voorstellen: men kuste, streelde de afgodsbeelden om iets van de afgod gedaan te krijgen. In Job 31:27 ontkent Job met klem, dat hij zoiets ooit heeft gedaan en de zon of maan heeft aangebeden en die beide door een beweging van zijn hand naar zijn mond toe heeft gekust (een adoratio van goden).²

6. Figuurlijk:

a. Kust de Zoon (Ps. 2). In Psalm 2:12 worden wij opgeroepen om Gods over Sion gezalfde Koning, Gods Zoon, door God gegeneerd, te kussen, opdat Hij niet toorn en gij op de weg vergaat, wanneer Zijn toorn maar een weinig zou ontbranden. Welgelukzalig zijn allen die op Hem betrouwen. Er is haast bij. Kus Hem, Gods Zoon. En zeg het dan ook maar wat de bruid uit Hooglied (1:2) zegt:: 'Hij, de meerdere Salomo kusse mij met de kussen van Zijn mond.' Hij is mij dierbaar.

b. In Psalm 85:11b lezen we: 'De gerechtigheid en vrede zullen elkaar kussen.' Welk een treffend beeld. Tsedaka, dat betekent: Alles in Gods wereld komt tot Zijn recht (gerechtigheid) en: Alles in Gods wereld wordt op orde gebracht, ook onder mensen onderling (sjaloom). Laten die twee elkaar maar om de hals vallen. Alles uit God, door God en tot God.³

c. Spreuken 24:26 zegt: Men zal de lippen kussen van hem die rechte woorden antwoordt. Hij die op zijn vraag een bevredigend antwoord krijgt (passende woorden), een verhelderende raad, van die hem antwoordt, ervaart dit als het krijgen van een kus. Vgl. Spr. 8:8v. Zo is het ook.

II. HET NIEUWE TESTAMENT

II.A. De Griekse woorden die in het NT worden gebruikt voor kus/ kussen, zijn: **φιλεω / καταφιλεω**, / **φιλημα**. Deze woorden komen slechts sporadisch voor. In het NT betekent het werkwoord 'kataphileo' - voortdurend kussen (erg vriendelijk zijn).

---

² 'His mouth did not kiss his hand, which, it is likely, was a ceremony then commonly used even by some that yet would not be thought idolaters. It is an old-fashioned piece of civil respect among ourselves, in making a bow, to kiss the hand, a form which, it seems, was anciently used in giving divine honours to the sun and moon. They could not reach to kiss them, as *the men that sacrificed kissed the calves* (Hos 13:2, 1Ki 19:18); but, to show their good will, they kissed their hand, reverencing those as their masters which God has made servants to this lower world, to hold the candle for us. Job never did it.' Aldus M. Henri in E-sword. Keil-Delitz verwijzen naar: Pliny, *h. n.* xxviii. 2, 5; *Inter adorandum dexteram ad osculum referimus et totum corpus circumagimus*. Tacitus, *Hist.* iii. 24, says that in Syria they value the rising sun; and that this was done by kissing the hand (**την χειρα κυσαντες**).

³ M. Henri schrijft: 'In the Messiah who is both our salvation and our glory *mercy and truth have met together*; God's mercy and truth, and his *righteousness and peace, have kissed each other*; that is, the great affair of our salvation is so well contrived, so well concerted, that God may have mercy upon poor sinners, and be at peace with them, without any wrong to his truth and righteousness. He is true to the threatening, and just in his government, and yet pardons sinners and takes them into covenant with himself.'

II. A.a Tekstgegevens/ korte omschrijvingen (volgens Trommius)

- Gij hebt Mij geen kus gegeven (Luk. 7:45)
- Judas! verraadt gij de Zoon des mensen met een kus? (Luk.22:48)
- Groet elkander met een heilige kus (Rom. 16 :16; 1 Kor. 16 :20; 2 Kor. 13:12)
- Groet al de broeders met een heilige kus (1 Thess. 5:26)
- Groet elk met een kus der liefde (1 Petr. 5:14)

- Die ik zal kussen (Matth. 26:48. Mark. 14:44)
- Rabbi! en hij kuste Hem. (Matth.26:49; Mark.. 14:45)
- En kuste Zijn voeten (Luk. 7:38)
- Niet afgelaten Mijn voeten te kussen (Luk. 7:45)
- Viel hem om zijn hals, en kuste hem (Luk.15:20)
- Kwam bij Jezus, om Hem te kussen (Luk.22:47)
- Vallende om de hals van Paulus, kuste hem (Hand. 20:37)

II.A.b Samenvatting en toepassing

In het NT wordt er niet zo spaarzaamlijk als in het OT gesproken over het kussen van vrouwen door mannen en omgekeerd.

1. De zondares in het huis van de Farizeeër (Luk.7:36vv). Ongemerkt is ze binnengekomen op de binnenplaats van het huis van Simon de Farizeeër waar een gastmaaltijd is aangericht en waar ook Jezus aanzit. Zij gaat staan aan Jezus' voeten. Ze huilt en maakt Zijn voeten nat met haar tranen. Vervolgens droogt ze die weer af met haar haren. Daarna kust ze Jezus' voeten en zalf ze met zalf uit het nardusflesje dat ze onder haar kleed heeft. Vreemd gedrag, vindt Simon. Ja, maar waarom had hij eigenlijk Jezus niet een kus gegeven bij de begroeting van zijn gasten? ⁴

Jezus had die vrouw meteen weg moeten sturen, vind Simon. Maar dat heeft Jezus niet gedaan. En dat niet, omdat Hij het voor Zichzelf zo aangenaam vond wat die vrouw deed. Zij had immers geen bijbedoelingen en Jezus Zelf al helemaal niet. We horen niet, dat Hij haar ook kust.

Jezus proeft in dat alles liefde, liefde voor Hem als Redder van zondaren die gaarne vergeeft uit naam van Zijn Vader. Daarom zegt Jezus: Zij heeft veel liefgehad, omdat zij weet van veel vergeving. Laten we het zo zeggen: Deze vrouw stond op het beste plaatsje dat er is. Ook voor ons. Daarom mogen we elkaar wel opwekken om te doen wat zij deed: Jezus' voeten kussen. Wij kunnen dat, als we Hem nabij ons weten in Zijn Woord, in de schreden van Zijn beloften. Omhels Jezus daarin. Wie tot Hem komt, zal Hij geenszins uitwerpen (Joh. 6:37b).

2. En dan de vader uit de gelijkenis van de verloren zoon (Luk.15). Hij kust zijn zoon herhaaldelijk bij zijn thuiskomst.⁵ Een allerhartelijkst welkom. Hoe bestaat het?! Mond op mond, hart tegen hart. Er is immers niets

Luk.7:37v lezen we: "Among the Jews it was a shameful thing for public; but she makes this sacrifice" (Plummer)...She kissed [Jezus] [kust] by the tense of continued action here. The word in the N.T. (Luk. 15:20), of the kiss of Judas (Mr 14:45; Mt 26:49), of the Ephesian [kust] was a common mark of deep reverence, especially to leading rabbis" (Plummer).

op tegen, dat een man een man kust. En dat zeker niet, als het om een jonge man gaat die vreemd is gegaan en eindelijk weer thuiskomt. De liefde van zijn vader had hem al de tijd die hij in het buitenland had doorgebracht, nooit in de steek gelaten. Zijn oudere broer had daar geen begrip voor. Die voelde zich veeleer een misdeeld kind.

Die beleefde in het thuiskomen van zijn broer niet wat zijn vader erin beleefde, nl. als een opstanding als uit de doden. Het valt nooit mee om 'van vergeven' te weten'. Maar als we ervan weten, kunnen we elkaar ook kussen, zelfs onze grootste vijand.

Ik denk aan dat meisje in de onderwereld van Chicago, gangster van 'beroep'. Ganse dagen en nachten brengt ze door in beruchte kroegen en verknoeit haar jonge lichaam. Ongrijpbaar voor iedereen, ook voor de recherche. Maar niet onvindbaar voor de liefde van haar moeder. Op een dag besluit die moeder haar verloren dochter een brief te schrijven. Maar hoe kan een moeder een brief schrijven aan een spoorloos en zoekgeraakt kind, zonder vaste woonplaats? Wat doet zij? Ze laat een foto maken van haar door verdriet gerimpelde gezicht, plakt die op een stuk papier en schrijft daaronder: 'Kom naar huis. Je moeder wacht.' Dan laat ze er posters van maken en brengt die in de kroegen van Chicago waar ze een plaats krijgen aan de wanden.

En dan komt er een nacht waarin er iets schokkends en ongelooflijks gebeurt. Een jong meisje met een vergooid lichaam en een leeg hart zwerft door één van die lokalen van de onderwereld. Opeens staat ze stil. Daar aan de wand... 'Kom naar huis; je moeder wacht'. Moeder, thuis. Twee woorden die haar blijven achtervolgen en die haar straks weglukken van de weg van de dood en de ondergang. Ze gaat tenslotte. De weg naar één die wacht. De weg van de trekkende liefde. De weg naar het liefhebbend moederhart.

3. De rol van de verrader Judas in Gethsemané. Als Judas aan Jezus' vijanden in de hof Jezus aanwijst als de door hen gezochte man en hij doet dat door een kus, dan mag dat wel het toppunt van geveinsdheid heten. Je zal toch maar drie jaar met je Leidsman, met Jezus zijn omgegaan, Zijn grote woorden en daden hebben gehoord en gezien en dan radicaal met Hem breken. Denk niet, dat dit vandaag niet meer gebeurt. Hoe velen geven Jezus in onze tijd niet Zijn congé, hoewel zij van huis uit in een godzalige opvoeding in aanraking zijn gekomen met Hem. Het is mogelijk om resoluut een punt te zetten achter alle verdere omgang met Hem. Dan nl. als wij de liefde van ons hart aan iets of iemand anders hebben gegeven, aan geldgod Mammon of aan een vrouw/ man die ons meer aandacht lijkt te willen geven dan onze wettige echtgenote/ echtgenoot. Maar laat ons dan wel bedenken, dat ons einde kan zijn als dat van Judas. Hij pleegde zelfmoord.

4. Aan het slot van de apostolische brieven vinden wij in sommige gevallen een opwekking om elkaar te groeten met een heilige kus (Rom. 16 :16; 1 Kor. 16 :20; 2 Kor. 13:12; Thess. 5:26) of kus der liefde (1 Petr. 5:14). Zie ook Hand.20:37.

De gewoonte om elkaar (ook als mannen) te kussen (teken van een samen behoren bij het volk van God, soms ook van verzoening) is bekend uit de Bijbel en het Jodendom (Gen. 27:26; 33:4; 1 Sam. 20:41; Luk. 15:20). Bovendien was het in de Griekse wereld van die dagen een bekende gebruikelijke wijze van begroeting.. Ook is de heilige kus vanouds in de

---

⁵. In Robertson's Word Pictures bij Luk. 15:20 lezen we: 'Note perfective use of kata kissed him much, kissed him again and again. The verb occurs so in the older Greek.'

christelijke gemeente het teken geweest van vriendschap en broederschap, van aanvaarding van elkaar (ook na onenigheid en twist).⁶

In de tijd van Paulus kuste men elkaar wellicht vooral, als men elkaar in de samenkomst van de gemeente ontmoette. Dat hoeft niet direct het geval te zijn geweest in alle samenkomsten. Wel weten wij uit de geschiedenis van de vroege kerk, dat men elkaar de broederkus gaf, na het uitspreken van de gebeden en bij de viering van het Heilig Avondmaal.⁷

Wij gaan met dat kussen van elkaar in onze tijd niet altijd zo behoedzaam om als in de Bijbel. Hebben we er wel erg in, dat in één blik van ons oog (een ogen-blik) en met een vluchtige kus de aanzet kan worden gegeven voor een illegitieme relatie? Een kus kan verkeerde gevoelens oproepen. Dan is het wel zo goed om de ander te kussen op het voorhoofd, op de wang of op de hand in plaats van op de mond.

Maar dat behoeft er natuurlijk niet altijd zo naar toe te gaan. We kunnen elkaar ook van louter geluk om de hals vallen. Als we er innerlijk maar van verzekerd zijn, dat we heilige bedoelingen hebben. Dan kan het een heilige kus zijn, uitdrukking van onze hartelijke verbondenheid aan elkaar als leden van Gods gezin.

Ook als totaal onbekenden die zich om één en hetzelfde geloof in één en dezelfde Heere aan ons verbonden gevoelen. Dat geeft gevoelens van verbondenheid. Soms over landsgrenzen, over wereldzeeën en dwars door taalbarrières heen. 'Ik geloof de gemeenschap der heiligen'.⁸

---

⁶ In Word Pictures (Bible Works) lezen we bij 1 Thess. 5:26: 'With a holy kiss = with a kiss that is holy (Milligan), a token of friendship and brotherly love (1Co 16:20; 2Co 13:12; Ro 16:16). In 1Pe 5:14 it is "with a kiss of love." This was the customary salutation for rabbis.

⁷ Over de heilige kus (Gr.'filèma') zie o.a. Justinus (Eerste Apologie 61- 65); hij kent de heilige kus als een gebruik tijdens de Avondmaalsbediening; zo ook de Didachè (10.6). Zie verder: Tertullianus (ong.207): Aan zijn vrouw II.iv; Constituties van de heilige apostelen (derde eeuw): II.vii; VIII.xi; De Goddelijke Liturgie van Jakobus, de heilige apostel en broeder des Heeren (?): II; Augustinus' Stad van God (413-426): II.xxviii.

In ISBE (E-sword) lezen we: 'There is reason to believe that, as a rule, men only thus greeted men, and women, women. In the Apostolical Constitutions (3rd century) it is so enjoined.'

Uit ISBE (E-Sword): 'The kiss is common in eastern lands in salutation, etc., on the cheek, the forehead, the beard, the hands, the feet, but not (in Pal) the lips.'

⁸ In deze voordracht is gebruik gemaakt van 1. Gesenius' *Hebr. und Aram. Handwörterbuch*; 16^e Aufl. 1915. 2. Trommius' *concordantie*, 3. Robertson's Word Pictures in Bible Works en Easten Bible Dictionary in Bible Works; 4. Woordenboek (ISBE = Internat. Standard Bible Encyclopedie, s.v. kiss) in E-sword; 5. Online – Bijbels woordenboek, s.v. kus.